

УДК 930(477)(092):930(100=161.2)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242268

Михайло САБІНСЬКИЙ

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (mikhailo.sabinskyi@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6059-4646>

Бібліографічний опис статті: Сабінський, М. (2021). Історична концепція Михайла Грушевського в осмисленні українських закордонних істориків повоєнного двадцятиліття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 273–288. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242268>.

ІСТОРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОСМИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОРДОННИХ ІСТОРИКІВ ПОВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у реконструкції дискусій, котрі відбувалися в українській закордонній історіографії 1945–1965 рр. довкола історичної концепції М. Грушевського. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів історизму й об'єктивності, а також загальнонаукових і спеціально-історичних методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції історіографічних дискусій довкола історичної схеми М. Грушевського в середовищі українських закордонних істориків повоєнного двадцятиліття. **Висновки.** У підсумку відзначено чималу зацікавленість українських закордонних істориків концептуальною спадщиною М. Грушевського. Цей інтерес мав як практичну потребу, так і суто історіографічний інтерес. Йшлося про необхідність протиставити войовничій радянській імперській риториці про історичну зумовленість політичної єдності східних слов'ян україноцентричної схеми, котра мала б належне джерелознавче обґрунтування. З іншого боку, гострою була потреба переосмис-

© Михайло Сабінський, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

лення досвіду Визвольних змагань у контексті нового повоєнного укладу світу та з'ясування актуальних національних завдань. І тут концепція М. Грушевського стала вихідним пунктом для таких світоглядних рефлексій. Попри деякий скепсис чи навіть критику окремих положень схеми автора «Історії України-Руси», вона одностайно була визнана найбільш струнким обґрунтуванням історичного континуїтету нашого народу. Осмислюючи концептуальний спадок Великого Українця, діаспорні історики поступово позбувалися ідейних інвектив, тим самим давши поштовх інституціоналізації грушевськознавства у наступний період.

Ключові слова: М. Грушевський; історична схема; українська закордонна історіографія; рецепція; державницька ідеологія.

Mykhailo SABINSKYI

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mikhailo.sabinskyi@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6059-4646>

To cite this article: Sabinskyi, M. (2021). Istorychna kontseptsiia Mykhaila Hrushevskoho v osmyslenni ukrainskykh zakordonnykh istorykiv povoiennoho dvadtsiatylittia [Mykhailo Hrushevsky's historical concept in the understanding of Ukrainian foreign historians of the post-war twenty-year period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 273–288. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242268> [in Ukrainian].

MYKHAILO HRUSHEVSKY'S HISTORICAL CONCEPT IN THE UNDERSTANDING OF UKRAINIAN FOREIGN HISTORIANS OF THE POST-WAR TWENTY-YEAR PERIOD

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the discussions in the Ukrainian foreign historiography of 1945–1965 surrounding the historical concept of M. Hrushevsky. The research methodology applies the principles of historicism and objectivity, as well as general scientific and special-historical methods of historiographical research.*

The scientific novelty of the article lies in the attempt to comprehensively reconstruct historiographical discussions around the historical concept of M. Hrushevsky among Ukrainian foreign historians of the postwar twentieth century. Conclusions. As a result, the article has revealed the considerable interest of Ukrainian foreign historians in the conceptual heritage of M. Hrushevsky. This attention had both a practical need and a purely historiographical interest. They turned to Hrushevsky to oppose the Soviet imperial rhetoric about the historical continuity of the political unity of the Eastern Slavs. On the other hand, there was an urgent need to rethink the experience of the War for Independence in the context of the new post-war world order and to clarify the current national goals. The concept of M. Hrushevsky became the starting point for such reflections. Despite some scepticism or even criticism of specific provisions of the author's scheme in "History of Ukraine-Rus", it was unanimously recognized as the most coherent justification for the historical legacy of our people. Reflecting on the conceptual legacy of the Great Ukrainian helped diasporic historians gradually get rid of ideological invectives, thus giving impetus to the institutionalization of Hrushevsky studies in the mentioned period.

Key words: *M. Hrushevsky; historical scheme; Ukrainian foreign historiography; reception; state ideology.*

Постановка проблеми. У сучасному грушевськознавстві утвердилося справедливе переконання, що традиції наукового вивчення життя та діяльності Великого Українця були закладені у повоєнний час зусиллями тих вітчизняних інтелектуалів, котрим пощастило опинитися по інший бік «залізної завіси». З огляду на це на сьогодні чимало написано про інституційні, кадрові та концептуальні складові діаспорного грушевськознавства. Натомість деякі сюжети закордонної грушевськіани й надалі з'ясовані доволі фрагментарно, адже в історіографічних працях виразно домінує біографічний дискурс на противагу проблемному. У нашій розвідці хочемо привернути увагу до одного з недооцінених, на наше переконання, сюжетів грушевськознавчих дискусій в українській закордонній історіографії – складного процесу переосмислення історичної концепції автора «Історії України-Руси». При цьому звернемося до малознаного періоду повоєнного двадцятиліття, адже зазвичай діаспорну грушевськіану досліджують від 1966 р., коли було проголошено постання нового міждисциплінарного українознавчого напрямку.

Метою статті є реконструкція дискусій, котрі відбувалися в українській закордонній історіографії 1945–1965-х рр. довкола історичної концепції М. Грушевського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже йшлося, діаспорна грушевськіана на сьогодні має показну історіографію. Знайшлося у ній місце й з'ясуванню внеску українських закордонних істориків 1945–1965-х рр. у переосмислення історичної концепції автора «Історії України-Руси». Зокрема, стисло цю проблему окреслила у книзі, присвяченій Українському історичному товариству, Алла Атаманенко (Атаманенко, 2010, с. 503–527). Найбільш докладно на сьогодні діаспорний дискурс теоретичної грушевськіани у монографії та спеціальній статті дослідив Віталій Тельвак (Тельвак, 2000; Тельвак, 2002, с. 23–32). Втім, у цих працях автор, відповідно до свого дослідницького завдання, зосередився на методологічній складовій діаспорної грушевськіани. Натомість, проблематику концептуального плану він зачепив здебільшого принагідно. Також, як уже йшлося, ці та інші дослідники фокусувалися здебільшого на літературі 1966–1989 рр., фрагментарно звертаючись до більш ранніх публікацій. Цими обставинами і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У перші повоєнні роки українські історики у вільному світі зіткнулися із ситуацією агресивного нав'язування радянськими суспільствознавцями імперської схеми східноєвропейського історичного процесу. У ній, як відомо, українське минуле цілковито розчинялося у загальноросійському наративі, легітимізуючи тим самим «природність» перебування українських земель у складі радянської держави. З огляду на такий інтелектуальний виклик, українські закордонні гуманітарії почали активно популяризувати історичну схему М. Грушевського як найбільш модерну модель нашого минулого, пропонуючи для її узаasadнення все нові аргументи з власного наукового доробку.

З метою широкого ознайомлення західних колег з концептуальними візіями автора «Історії України-Руси», у 1952 р. в «Анналах» УВАН у США вперше було надруковано англійський переклад знаної праці «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (Hrushevsky, 1952). Чималій популяризації концептуальних ідей М. Грушевського сприяло також репринтне перевидання «Історії України-Руси»

протягом 1954–1958 рр. Поява цих праць стала своєрідним поштовхом і для самих українських зарубіжних істориків до переосмислення історіософської спадщини Великого Українця з урахуванням нових суспільно-політичних обставин й інтелектуальних викликів повоєнних років. Утім, деякий час таке осмислення перебувало на маргінесі узагальнювальних праць про визначного історика, котрі з'являлися у другій половині 1940 – на початку 1950-х рр.

Уперше у досліджуваній період спеціально до проблеми концептуальної спадщини М. Грушевського звернувся у своїй передмові до першого тому перевиданої «Історії України-Руси» знаний представник державницького напрямку Борис Крупицький. Поява першого тому стала неабиякою подією в інтелектуальному житті української діаспори, і видавці приурочили її до двадцятої річниці смерті визначного історика. Вже на початку своєї розвідки автор звернувся до проблеми витоків теоретичних поглядів М. Грушевського, слушно вказавши на особливу значущість впливів Володимира Антоновича. Саме в його школі, твердить дослідник, молодий історик здобув «ґрунтовне методологічне вишколення» (Крупицький, 1954, с. I–II).

Переходячи до безпосереднього аналізу історичної концепції М. Грушевського, Б. Крупицький вже на початку назвав її «дорогоцінною», вказавши на новаторський характер і революційний вплив «Звичайної схеми...» на українську історіографію наступних десятиліть. Історіограф докладно демонструє читачеві оригінальність і проникливість історичного мислення визначного історика, що зробило його модель загальноновживаною серед українських дослідників минулого і з часом приєднувало їй все більше симпатиків у середовищі необтяжених імперським синдромом російських інтелектуалів. «Таким чином було доконано великого діла, – підсумовує Б. Крупицький. – М. Грушевський уґрунтував і впровадив в учене життя самобутню схему історії українського народу на цілім просторі його історичного життя на заселеній ним території, як один суцільний і нерозривний процес. Цю схему прийняли всі українські історики, старші і нові, народники і державники. [...] Завдяки схемі Грушевського визначилася основна національна лінія» (Крупицький, 1954, с. XXIII).

Далі Б. Крупницький розглядає функціонування моделі М. Грушевського в українському інтелектуальному просторі першої половини ХХ ст. Зокрема, звертаючи увагу на ту обставину, що львівські учні вченого розійшлися з ним в багатьох історіософських питаннях, він підкреслює цілковиту апробацію галицькими істориками історичної схеми вчителя. Уповні цю концепцію акцептували й історики-державники у міжвоєнний час, водночас намагаючись наповнити її новим змістом у душі консервативної ідеології. Ба більше, викладені в «Звичайній схемі» аргументи знайшли цілковите сприйняття і в молодій українській марксистській історіографії, представники якої лише намагалися національні акценти замінити класово-економічними (Крупницький, 1954, с. XIV). З огляду на це дослідник атестує модель української історії М. Грушевського «свого роду прапором національного усвідомлення», адже в ній була закладена затребувана свідомим українством тенденція до відокремлення, відділення, а не наближення до Москви. «Саме ця тенденція дуже захопила всі кола українських істориків і неісториків [...]», – підкреслює Б. Крупницький (Крупницький, 1954, с. XIV).

Водночас, зазначає дослідник, попри дійсну революційність і добру теоретико-джерельну обґрунтованість історичної моделі М. Грушевського, вона «проклала тільки перші шляхи». Історіограф наголошує, що схему автора «Історії України-Руси» необхідно наповнити «реальним змістом, сьогодні в державницькому душі». Своє твердження Б. Крупницький узаasadнює тим фактом, що українська державність існувала протягом тривалого часу: в київський період, за галицько-волинського князівства, як спільна традиція в литовсько-руській державі, як козацька держава і як модерна спроба української державності 1917–1921 рр. Безперечно, визнає часткову рацію М. Грушевському дослідник, тут немає подібної до історії народу тяглості, однак є достатня пов'язаність. Б. Крупницький наголошує: «Ми почуваємо себе пов'язаними з цими старими типами української державности. [...] Ми всі виходимо з національно-народної схеми М. Грушевського, але саме тепер висуваємо наперед моменти державного існування України» (Крупницький, 1954, с. XXIII–XXIV).

Далі Б. Крупницький намагається розв'язати важливу проблему ієрархії рушійних сил історії у концепції видатного вченого.

Услід за його учнем Василем Герасимуком, він відзначає, що в розумінні М. Грушевського українське історичне життя було наповнене численними соціальними напруженнями, господарськими конфліктами, культурною боротьбою, «правними тяготіннями» і змінами. Вченого історіограф атестує переконаним еволюціоністом, для якого історичний процес був наповнений силою й динамікою, як це, влучно додає він, зрештою «відповідало і його власній, повній енергії натурі».

Торкаючись складного питання провідних рушіїв історичного процесу, Б. Крупницький вповні виправдано вказує, що як прихильник позитивістської теорії факторів М. Грушевський не надавав жодному із чинників абсолютного пріоритету, Він уважав, що лише у комплексі вони визначали хід і зміст українського минулого. З огляду на це історіограф відкидає поширені в еміграційній літературі закиди М. Грушевському у нібито захопленні історичним матеріалізмом, твердячи, що той «не любив взагалі крайніх поглядів». Більше того, твердить Б. Крупницький, саме у текстах автора «Історії України-Руси» ми помічаємо тенденцію до зрівноваження різних історичних факторів. Зокрема, політичне і державне життя у розумінні М. Грушевського – це, самозрозуміло, дуже важливий фактор, проте поряд із політичним чинником стоять економічний і культурний, які набирають то більшого, то меншого значення, однак у всякому разі не знаходяться десь позаду політичного фактора. Принагідно відзначимо, що сучасні студії над історіософською моделлю М. Грушевського цілком підтверджують слушність цих висновків Б. Крупницького (Тельвак, 2002, с. 85–120).

Підсумовуючи свої спостереження над теоретичною спадщиною М. Грушевського, історіограф укотре твердить, що значення його основної думки про тяглість і неперервність українського історичного процесу було величезне і залишилося таким понині. Самого автора «Історії України-Руси» Б. Крупницький слушно атестує як історика об'єктивного, котрий ніколи свідчення джерел не фальшував на догоду будь-якій доктрині. Крім того, своєю історичною працею М. Грушевський найбільше серед його сучасників прислужився стрімкому зростанню самосвідомості в середовищі широких кіл українців, перетворення їх з етнографічної спільноти на модерну націю. «Його історичний суд і

осуд базувався на твердій національно українській ідеології, – наголошує історіограф. – Для нього, як українського патріота, Україна і її національно-народні інтереси були samozрозумілим вихідним пунктом» (Крупницький, 1954, с. XXVII). Узагальнюючи грушевськознавчі спостереження Б. Крупницького, звернемо увагу на відсутність у них поширеної в той час на еміграції політичної риторики, коли з історичних поглядів автора «Історії України-Руси» неодмінно висновували логіку поразки Визвольних змагань. Цим академізмом розвідка авторитетного симпатика ідеології гетьманського табору вигідно відрізнялася від текстів деяких його ідейних колег.

Подібним академізмом була позначена й студія видатної представниці державницької історіографії Наталії Полонської-Василенко, присвячена осмисленню концептуальних засад модерних російської та української історіографії (Полонська-Василенко, 1964). Нав'язуючи до спостережень Б. Крупницького, дослідниця також наголошує на особливій значущості концепції М. Грушевського для становлення української Клію ХХ ст., називаючи статтю «Звичайна схема...» «переломовою в російській історіографії». При цьому, з'ясовуючи джерела концептуальних інспірацій видатного історика, вона слушно зауважує, що схема М. Грушевського могла постати «тільки завдяки дослідям попередників, синтезом яких вона є». Докладно аналізуючи історіографічну логіку схеми автора «Історії України-Руси», Н. Полонська-Василенко наголошує на її стрункості та всебічній джерельній обґрунтованості. Завдяки цьому, вона в короткому часі стала класичною моделлю для українських гуманітаріїв та здобула чимало симпатиків серед їхніх російських і західних колег, спонукаючи подекуди до переосмислення усталених у національних школах історіографічних концептів.

Дискусії стосовно причин поразки Визвольних змагань, що відбувалися у середовищі української діаспори у повоєнний час, не могли не вплинути на політизацію історіографічного, втім, і грушевськознавчого дискурсу. Промовистим прикладом тут може бути блискуче інтелектуальне есе Лева Біласа «Криза нашого образу історії». У ньому, атестуючи автора «Історії України-Руси» «творцем завершеної схеми історичного процесу», дослідник, крім того, фокусується на нібито «антидержавницькій» спрямо-

ваності його моделі. Л. Білас має на увазі підмічену М. Грушевським антиномію суспільного устрою в давньоруській державі, коли потреби громади нерідко суперечили інтересам князя та його оточення. Такий конфлікт інтересів видатний історик, як відомо, простежує й у подальші періоди українського минулого, наголошуючи на його руйнівному для нашого народу впливові. Експонування цього конфлікту, вважає автор есе, некорисно вплинуло на державотворчі наміри української інтелігенції доби Визвольних змагань. Наслідуючи інших adeptів консервативної ідеології, він наголошує: «Таке різке протиставлення «держави» і «суспільства» в образі історії сприйнятому нашою інтелігенцією мало великі і здебільшого негативні наслідки» (Білас, 2002, с. 31).

Досліджуючи інтелектуальну генезу історичної схеми М. Грушевського, Л. Білас змальовує його беззастережним послідовником українських народників, ідеї котрих він синтезував і найповніше виклав у знаній статті про схему східноєвропейської історії. Народницькі акценти у творчості видатного історика, як зрештою і його послідовників, історіограф виправдано пояснює негативним досвідом тривалого перебування українців у складі інонаціональних держав, еліти яких послідовно заперечували саме існування української ідентичності. Ця негація, відзначає Л. Білас, мала шкідливу проєкцію на власну державність.

Подібно до Б. Крупницького, Л. Білас виопуклює історичний оптимізм схеми автора «Історії України-Руси» як її провідну рису. Він наголошує, що віра у «вічний поступ» є віссю його світогляду, котра визначає вектор конструювання інших складових історіософської концепції. Серед них історіограф найбільше уваги приділяє проблемі ролі видатної особи в історії та взаєминам між «героєм» та суспільним загалом. Л. Білас пише: «[...] Найвищими вартостями в образі історії Грушевського і народників є народ, суспільство, людство, вічний поступ, динаміка руху вперед, майбутнє, в якому здійсниться загальна рівність і свобода, самоврядування, демократія [...]» (Білас, 2002, с. 39). У підсумку, мислитель доходить цікавого висновку, що «ключові поняття образу історії Грушевського постали як наслідок секуляризації християнської теології історії, створеної Євсевієм Кесарійським, св. Августином, Йоахимом з Фіоре та Боссюе» (Білас, 2002, с. 39).

Відзначимо, що це спостереження цілком було сприйняте подальшими дослідниками історіософії М. Грушевського.

Найбільш повно у досліджуване двадцятиліття теоретичні погляди М. Грушевського проаналізував у докторській дисертації ще один визначний представник державницької історіографії Ярослав Пеленський. В 1957 р. в Мюнхенському університеті він захистив докторат на тему «Українська національна думка у світлі творчості М. Грушевського та В. Липинського», що невдовзі вийшла у книжковому форматі. Підходячи до осмислення концептуальних новацій М. Грушевського, Я. Пеленський відзначив, що перед ним стояли два головні виклики історіографічного плану: 1) синтезувати схему українського минулого, спираючись на здобутки попередників, та 2) вписати українське минуле до східноєвропейського історичного процесу. Ці завдання, слушно твердить дослідник, вимагали першочерговості «відросійщення» українського історичного нарративу, подібно до того, як у другій половині ХІХ ст. В. Антонович здійснив «відпольщення» нашого минулого. «Щоби втілити необхідність універсальної історії України, – вважає Я. Пеленський, – він мусив запропонувати значну наукову ідею» (Пеленський, 2019, с. 33). Це й було зроблено у той час львівським професором у відомій статті «Звичайна схема «руської» історії...». Аналізу цього знакового для української історіографії тексту автор дисертації відводить чимало уваги, солідаризуючись із видатним істориком.

Текст М. Грушевського, слушно відзначає його дослідник, зазнав значних впливів позитивістської раціоналістичної методології. А тому з ним важко було полемізувати прихильникам старої російської історіографічної концепції, в котрій припущення домінували над джерельними свідченнями. Сам же український історик поклав запропоновану ним схему в основу власної наукової творчості, довівши тим самим її практичну придатність. Осердям цієї схеми є запропонована М. Грушевським періодизація української історії, що на думку Я. Пеленського, є «чинною по нинішній день». Відзначимо, що цілком коректно аналізуючи концептуальні погляди М. Грушевського, дослідник його творчості не уникнув помітної політизації свого історіографічного дискурсу. Зокрема, вповні слушно пояснюючи логіку автора «Історії України-Руси» у визначенні ним головним об'єктом українського істо-

ричного процесу народу та його соціально-культурної еволюції, Я. Пеленський екстраполює цю ситуацію на політичну практику вченого. Цілком у дусі тогочасної гетьманської критики діяльності голови Центральної Ради, він твердить: «Тут, між іншим, корениться й антидержавницька тенденція у політичному мисленні самого Михайла Грушевського» (Пеленський, 2019, с. 37).

Незважаючи на таку відверто ненаукову інвективу, Я. Пеленський надзвичайно високо оцінив національно-культурну значущість «Звичайної схеми «руської» історії...». На його переконання, епохальне значення М. Грушевського як історика для формування українського національного мислення полягає у тому, що саме він, по-перше, історію Київської Русі і її державності розглянув і поєднав винятково з українською історією. По-друге, що він неперервність української історії від часів Русі через Галицько-Волинську державу, епоху козаччини аж до XIX ст. зробив основною темою своїх наукових досліджень. І врешті, по-третє, що він також для часів бездержавності навів докази історичної присутності українського народу і його інституцій. Тим самим М. Грушевський вивів національне мислення зі сфери безісторичності.

Також у своїй студії Я. Пеленський докладно звернувся до важливої, однак у той час практично незнаної проблеми рецепції історичної схеми М. Грушевського в історіографії його доби. Дослідник укотре вказав, що позитивістська академічна культура автора «Історії України-Руси» приєднала чимало симпатиків його історичній схемі, адже вона була практично позбавлена модного тоді націоналістичного забарвлення. Історіограф наводить приклади, що навіть представники німецької історіографії, котрі традиційно були симпатиками російської історіософії, в особах Отто Геча та Ганса Коха визнали слушність концептуальних аргументів М. Грушевського. У випадку ж українських істориків, запропонована схема взагалі була сприйнята одноставно як найбільш повний синтез теоретичних пошуків класиків українознавства XIX – початку XX ст. Найбільш послідовно слушність історичної схеми М. Грушевського узasadнювали його львівські учні (М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук та ін.), котрі утвердили її «провідною ниткою українських наукових студій» (Korduba, 1932, s. 383; Тельвак & Педич, 2016, с. 166–194). «З'являлися

нові інтерпретації та нова інформація, – пише Я. Пеленський, – проте схема і надалі залишалася об'єднувачим фактором для всієї української історіографії новішого часу» (Пеленський, 2019, с. 41). Свідченням цього є те, що й прихильники державницької історіософії В'ячеслава Липинського та ідеології гетьманського табору (наприклад, Д. Дорошенко та Б. Крупницький) цілком сприйняли схему свого політичного опонента. Щоправда, при цьому вони почасти наповнювали її іншим ідейним змістом.

Далі Я. Пеленський докладно висвітлює змістове наповнення М. Грушевським своєї схеми від ранньоісторичних часів і до доби національного відродження XIX – початку XX ст. Стосовно кожного розглядуваного періоду дослідник окреслює головних історичних акторів, а також провідні тенденції суспільної та культурної еволюції. І в цій частині праці історіограф намагається показати пов'язаність історичного дискурсу автора «Історії України-Руси» з його громадсько-політичною практикою. Для прикладу наведемо коментар Я. Пеленського стосовно відомої оцінки М. Грушевським подій Хмельниччини як імпульсу до початку нового українського життя: «Цей великий оптимізм поступу і віра у силу українських народних мас, які він висловлює наприкінці своєї останньої великої історичної праці, були також провідними мотивами політичного життя і діяльності Михайла Грушевського» (Пеленський, 2019, с. 77).

Найбільше уваги Я. Пеленський відводить логіці прописування М. Грушевським у власній схемі доби національного відродження XIX ст. Історіограф цілком погоджується з розумінням автором «Історії України-Руси» визначальності цього окресу для національного самоусвідомлення та громадського дозрівання нашого народу. Водночас Я. Пеленський вважає, що залюбленість історика в ідеології громадського руху завважила на його власній діяльності як практичного політика в добу Української революції. Укотре наслідуючи риторіку ідейних опонентів голови Центральної Ради, історіограф відзначає: «Утопічними були його уявлення про можливість заступити державу іншими формами суспільного життя. Про проблеми влади і реальної політики Михайло Грушевський взагалі не мав уявлення. Влада держави, зрештою, була в його очах чимось принципово злим» (Пеленський, 2019, с. 104). Звісно, такі емоційні твердження нічого не додавали

до кращого розуміння концептуальних ідей визначного історика. Ба більше, вони надавали самій праці Я. Пеленського присмаку політичного памфлету, відволікаючи читача від його влучних історіографічних спостережень.

Наприкінці досліджуваного двадцятиліття почали з'являтися праці, автори яких намагалися уникати риторики доби ідейного протистояння, слушно наголошуючи на потребі деідеологізації грушевськознавчого дискурсу та вивчення спадщини Великого Українця з академічної перспективи в широкому інтелектуальному контексті того часу. Ці дослідники в 1963 р. започаткували видання журналу «Український історик», котрий невдовзі перетворився на провідну грушевськознавчу трибуну. Вже в перших публікаціях засновників часопису Олександра Оглоблина та Любомира Винара було закладено традицію такої деідеологізації творчої спадщини М. Грушевського, втім, і його концептуальних візій.

Для прикладу згадаємо знану студію О. Оглоблина «Михайло Грушевський і українське національне відродження». У ній молодший колега автора «Історії України-Руси» задав риторичне запитання: «Але чи сповнили ми, сучасники й спадкоємці Грушевського, свій обов'язок визнання, пошани і вдячності перед пам'яттю великого українського історика й великого українського громадянина?» (Оглоблин, 1964, с. 1). Відповідь О. Оглоблина негативна. Для того, щоб виправити цю ситуацію і стати гідним національного подвигу Великого Українця, твердить історіограф, необхідне вивчення його історичної творчості у тогочасному інтелектуальному контексті, як і уникання однобічності в оцінках.

Торкаючись історичної схеми М. Грушевського, О. Оглоблин визнає її одним із найбільших здобутків не тільки самого історика, а й всього українознавства його доби. Вчений демонструє новаторство концепції визначного історика, котре полягало в умілому поєднанні ідей народу, території, котру він колонізував, та створених політичних інститутів. У підсумку постало струнке обґрунтування історичної та політичної суб'єктності українців. Оцінюючи національну значущість цього інтелектуального чину, О. Оглоблин наголосив: «[...] Грушевський залишив велику й страшну для ворогів українства спадщину. Її не можна ні знищити, ні здолати, ні оголосити «нашою». Це «Історія України-Руси» Грушевського, камінь краєугольний української історіографії [...].

Це його схема українського історичного процесу. Це його історична ідея України – синтеза нашої історії й перспектива нашого майбутнього» (Оглоблин, 1964, с. 5).

Висновки. У підсумку відзначимо чималу зацікавленість українських закордонних істориків концептуальною спадщиною М. Грушевського. Цей інтерес мав як практичну потребу, так і суто історіографічний інтерес. Йшлося про необхідність протиставити войовничій радянській імперській риториці про історичну зумовленість політичної єдності східних слов'ян україноцентричної схеми, котра мала б традицію широкої історіографічної рецепції та належне джерелознавче обґрунтування. І тут схема М. Грушевського цілком довела свою інструментальну придатність боротьби з імперіалістами всіх національних гатунків, подібно до того, як це робив сам учений на початку ХХ ст. З іншого боку, гострою була потреба переосмислення досвіду Визвольних змагань у контексті нового повоєнного укладу світу та з'ясування актуальних національних завдань. І тут концепція М. Грушевського стала вихідним пунктом для таких рефлексій, оцінний вектор яких визначала сповідувана інтелектуалами ідеологія. Попри деякий скепсис чи навіть критику окремих положень схеми автора «Історії України-Руси», вона одностайно була визнана найбільш струнким обґрунтуванням історичного континуїтету нашого народу. Осмислюючи концептуальний спадок Великого Українця, діаспорні історики поступово позбувалися ідейних інвектив, тим самим давши поштовх інституціалізації грушевськознавства у наступний період.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми може бути з'ясування особливостей теоретичного грушевськознавчого дискурсу української закордонної історіографії другої половини 1960–1980-х рр.

Джерела та література

- Атаманенко, А. (2010). *Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія».
- Білас, Л. (2002). *Криза нашого образу історії*. Львів.

- Крупницький, Б.** (1954). Михайло Грушевський і його історична праця. В М. Грушевський, *Історія України-Руси* (Т. 1, с. I–XXX). Нью-Йорк: Книгоспілка.
- Оглоблин, О.** (1964). Михайло Грушевський і українське національне відродження. *Український історик*, 2–3, 1–6.
- Пеленський, Я.** (2019). *Українська національна ідея у світлі творів Михайла Грушевського та Вячеслава Липинського*. Київ: Наш формат.
- Полонська-Василенко, Н.** (1964). *Дві концепції історії України і Росії*. Мюнхен: Український Вільний Університет.
- Тельвак, В.** (2000). Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 35–36, 354–366.
- Тельвак, В.** (2002). *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття)*. Дрогобич: «Вимір».
- Тельвак, В., & Педич, В.** (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ.
- Hrushevsky, M.** (1952). The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, II, 2 (4), 355–364.
- Korduba, M.** (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, 6 (3), 358–385.

References

- Atamanenko, A.** (2010). *Ukrainske istorychne tovarystvo: idei, postati, diialnist [Ukrainian Historical Association: ideas, individuals, activities]*. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Bilas, L.** (2002). *Kryza nashoho obrazu istorii [The crisis of our image of history]*. Lviv [in Ukrainian].
- Krupnytskyi, B.** (1954). Mykhailo Hrushevskyyi i yoho istorychna pratsia [Mykhailo Hrushevsky and his historical work]. In M. Hrushevskyyi, *Istoriia Ukrainy-Rusy – History of Ukraine-Rus* (Vol. 1, pp. I–XXX). Niu-York: Knyhospilka [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1964). Mykhailo Hrushevskyyi i ukrainske natsionalne vidrodzhennia [Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian national revival]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 2–3, 1–6 [in Ukrainian].
- Pelenskyi, Ya.** (2019). *Ukrainska natsionalna ideia u svitli tvoriv Mykhaila Hrushevskoho ta Viacheslava Lypynskoho [Ukrainian national idea*

in the light of works by Mykhailo Hrushevsky and Vyacheslav Lypynsky]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

Polonska-Vasylenko, N. (1964). *Dvi kontseptsii istorii Ukrainy i Rosii [Two concepts of the history of Ukraine and Russia].* Miunkhen: Ukrainskyi Vilnyi Universytet [in Ukrainian].

Telvak, V. (2000). Vychennia istoryko-teoretychnoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii ukrainskoi diaspory (1939–1990 rr.) [Study of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna – Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].

Telvak, V. (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)].* Drohobych: «Vymir» [in Ukrainian].

Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky].* Lviv: Svit [in Ukrainian].

Hrushevsky, M. (1952). The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, II, 2 (4), 355–364.

Korduba, M. (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung [Ukraine's decline and boom]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 6 (3), 358–385 [in German].

*Стаття надійшла до редакції 18.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 15.10.2021 р.*